

ROLA FUNDUSZY UNIJNYCH WE WSPARCIU DZIAŁALNOŚCI SPOŁECZNO-KULTURALNEJ. STUDIUM PRZYPADKU GMINY CZOSNÓW

The role of EU funds in support of social and cultural activities. Case study of Czosnów community

Streszczenie

Celem artykułu jest empiryczne wykazanie, że fundusze unijne pozwoliły jednostkom samorządu terytorialnego na rozwój wielu nowych inwestycji, które byłyby niemożliwe do zrealizowania bez źródeł zewnętrznych i finansowania pozabudżetowego. Oprócz oczywistych inwestycji infrastrukturalnych wpływ środków unijnych zaznaczył się również na polu aktywności społecznej i kulturalnej, co wpłynęło na aktywizację członków lokalnych społeczności oraz polepszenie ofert kulturalnych w takich miejscach. Te ogólne stwierdzenia będą poddane weryfikacji w odniesieniu do rzeczywistych działań w wiejskiej gminie Czosnów (woj. mazowieckie). Ukazany zostanie rozwój tej gminy w kontekście dostępu do kultury, możliwości partycypacji obywatelskiej w stowarzyszeniach oraz wsparcia w dziedzinie oświaty i edukacji. Przedmiotem analizy będą inwestycje i programy, które gmina zrealizowała lub realizuje z całościowym lub częściowym wykorzystaniem funduszy unijnych. Opracowanie powstało w oparciu o kwerendę literatury przedmiotu oraz dane zastane gminy Czosnów, uzyskane w trybie dostępu do informacji publicznej, ale również w formie bezpośrednich informacji przekazywanych przez pracowników urzędu gminy, niestanowiących jednocześnie informacji niejawnych.

Słowa kluczowe: fundusze unijne, samorząd, gmina wiejska Czosnów

Abstract

The aim of this article is to empirically show that EU funds allowed local government units to develop many new investments that would be impossible to implement without external sources and extra-budgetary financing. In addition to the obvious infrastructure investments, the impact of EU funds was also marked in the field of social and cultural activity, which influenced the activation of members of local communities and improvement of cultural offers in such places. These general statements will be subject to verification in relation to actual activities in the rural community of Czosnów (Mazowieckie Voivodeship). This text will show the development of this commune in the context of access to culture, opportunities for civic participation in associations and support in the field of education and education. The subject of the analysis will be investments and programs that the municipality has completed or implements with the total or partial use of EU funds. The text was based on a query of the subject literature and the existing data of the Czosnów commune, obtained in the mode of access to public information, but also in the form of direct, at that time unclassified, information provided by employees of the Community Office.

Keywords: EU funds, self-government, rural community Czosnów

Wprowadzenie – istota samorządu terytorialnego

Wskazanie jednej spośród wielu definicji samorządu terytorialnego jest trudne, ponieważ każda z nich jest uzależniona od przyjętej doktryny. Jest to zatem pojęcie polisemiczne. Jak twierdzi Jerzy Starościak: „Instytucja samorządu jako jednego ze sposobów decentralizowania administracji państwowej ma za sobą tak bogatą literaturę, iż dodanie jakichś nowych elementów do samego określenia tego, co jest samorządem, jest już chyba niemożliwe” (Starościak 1960: 53).

Można wyróżnić trzy nurty, które zmierzają do wyjaśnienia pozycji samorządu wobec instytucji państwa. Pierwszy traktuje o wzajemnej niezależności i naturalności samorządu jako wspólnoty z przypisanymi zadaniami. Drugi opisuje nadanie gminom praw i obowiązków przez państwo ujmowane z pozycji suwerena. W trzecim nurcie istoty samorządu poszukuje się w sferze osobowej jego organów (Herc 2005: 9-19).

Samorząd terytorialny jest częścią władzy publicznej i w jego skład wchodzi mieszkańcy oraz terytorium, które jest określone poprzez granice zasadniczego podziału terytorialnego państwa. Samorząd wypełnia samodzielnie, z mocy ustawy i przekazane przez państwo, zadania publiczne. Wykonywanie tych zadań odbywa się na rzecz społeczności lokalnej oraz z jej udziałem (Ura 2012: 191-192).

Podmiotem tego szczebla władzy jest ludność zorganizowana w terytorialny związek samorządowy, powołany przez państwo w celu realizacji zadań dla danej społeczności, która zamieszkuje określone terytorium. Ludność przynależy do samorządu z mocy prawa – uczestnictwo jest uwarunkowane przez zamieszkanie na określonym terenie i trwa ono tak długo, jak dana osoba zamieszkuje na stałe na tym terytorium – bez uwzględnienia aktywności i bierności w działaniu (Ura 2012: 192).

Organizacja społeczności lokalnej jest uznana za organizację samorządową wtedy, gdy uczestniczy ona w wyborze jej organów. Zadaniem wybranych jest sprawowanie administracji państwowej, która pozostaje pod kontrolą społeczności lokalnej. Samorząd ponadto nie posiada nieograniczonej samodzielności w wykonywaniu zadań i wypełnianie ich podlega nadzorowi państwa (Ura 2012: 192). Samodzielność samorządu zawiera się zatem w kilku kluczowych sferach: kształtowania ustroju wewnętrznego jednostek samorządowych, samodzielności finansowej i majątkowej oraz w dziedzinie zadań publicznych i ustalaniu podatków i opłat lokalnych (Ura 2012: 193).

Podstawowymi elementami wyróżniającymi samorząd terytorialny są kolejno: „prawo społeczności lokalnej do zarządzania sprawami publicznymi [...], członkostwo w samorządzie z mocy prawa (z mocy ustawy), a nie z mocy dobrowolnie złożonego oświadczenia woli, wykonawstwo zadań publicznych, samodzielność samorządu terytorialnego (zarówno w sferze prywatnoprawnej, jak i publicznoprawnej), podległość ochronie sądowej (sądownictwo cywilne i administracyjne). Wkraczanie państwa w działalność samorządu może nastąpić tylko w formie nadzoru przez organy i środki nadzoru określone w ustawie; jako kryterium nadzoru działalności samorządu terytorialnego Konstytucja wskazuje legalność” (Ura 2012: 193).

Podsumowując kwestie definicyjne, można przyjąć, że samorząd terytorialny to „jednostka o charakterze korporacyjnym wyposażona w osobowość prawną o charakterze publicznym i prywatnym, wypełniająca poprzez wyłonione w drodze wyborów organy zadania administracji publicznej na zasadach niezależności określonej prawnie i podlegająca przy tym nadzorowi państwa” (Dolnicki 2006: 22).

Przechodząc zaś do rozróżnienia formalnego, należy wskazać, że w Polsce od 1 stycznia 1999 r. obowiązuje trójstopniowy podział terytorialny państwa i w ramach niego można wyróżnić samorząd gminny, powiatowy i wojewódzki. Został on utworzony na każdym stopniu zasadniczego podziału terytorialnego państwa. Według danych opublikowanych przez Główny Urząd Statystyczny na 1 stycznia 2017 r. w RP jest 16 województw, 314 powiatów oraz 2478 gmin (GUS 2017).

Charakterystykę samorządu terytorialnego trzeba zacząć od samorządu gminnego. Gmina jest definiowana jako podstawowa jednostka samorządowa. Tworzą ją mieszkańcy zamieszkujący na wspólnym terytorium, społecznie zintegrowani i potrafiący zorganizować się do realizacji wspólnych celów. Jednostka staje się członkiem wspólnoty z mocy prawa, niezależnie od postawy, jaką przyjmuje wobec samorządu. Nie może być z niej wyłączona przez organy gminy, nie może sama odmówić przynależności, a w przypadku bierności nie może być z niej wyłączona (Zieliński 2004: 25-26).

Ważnym elementem istnienia samorządu gminnego jest posiadanie osobowości prawnej, którą gmina zyskuje z chwilą powołania jej do życia. Czyni to z gminy podmiot praw i obowiązków oraz pozwala

podejmować czynności cywilnoprawne, posiadać majątek, samodzielność finansową, a także umożliwia występowanie gminy we własnym imieniu w określonych sprawach oraz ponoszenie odpowiedzialności za własne poczynania oraz wszystkich jej organów (Zieliński 2004: 26).

Samodzielność jest także istotnym elementem samorządu gminnego. Została ona określona w ustawie o samorządzie gminnym. Wykonywanie zadań przez gminę w imieniu własnym powoduje konsekwencje prawne (gmina ma przyznane zadania i kompetencje) oraz psychologiczne (poprzez uczestnictwo w rozwiązywaniu spraw są kształtowane postawy i zachowania członków wspólnoty). Samodzielność wyraża się także w tym, że gmina sama decyduje o sprawach i zadaniach jej powierzonych (w granicach prawa), a państwo nie ingeruje w jej działania bez podstaw ustawowych. W przypadku gdy państwo naruży zasadę samodzielności, gmina ma prawo wystąpić na drogę sądową (Zieliński 2004: 26-27).

W gminie mieszkańcy załatwiają podstawowe sprawy, jak na przykład złożenie wniosku o dowód osobisty, rejestracja narodzin i wydawanie aktów zgonu, zatem znajduje się ona najbliżej obywatela, ponieważ jest jednostką „pierwszego kontaktu”.

Instytucjonalna charakterystyka gminy Czosnów

Czosnów jest gminą wiejską, która znajduje się w powiecie nowodworskim, jednym z 42 powiatów tworzących województwo mazowieckie. Oprócz Czosnowa w skład powiatu wchodzi także: Nasielsk, Zakroczym, Pomiechówek, Nowy Dwór Mazowiecki – miasto powiatowe oraz Leoncin.

Gmina jest położona w środkowej części województwa mazowieckiego – 10 km na południe od Nowego Dworu Mazowieckiego i 16 km na północ od Warszawy, pomiędzy Wisłą a Puszcza Kampinoską. Oś główną terytorium stanowi trasa E7, która łączy północne i południowe województwa (*Powiat...: 16*). Graniczy ona z następującymi gminami: Łomianki, Izabelin, Leoncin, Nowy Dwór Mazowiecki, Zakroczym, Leszno i Jabłonna. Powierzchnia gminy wynosi 128 km² i stanowi blisko 19% powiatu nowodworskiego (Białorucki 2006: 3).

Według danych statystycznych z 31 grudnia 2016 r. gminę zamieszkiwało blisko 10 tys. mieszkańców. Rozkład populacji ze względu na płeć wskazuje na zbliżoną liczbę kobiet i mężczyzn. Nie można ponadto wskazać żadnej kategorii wiekowej, która by znacznie przeważała wśród mieszkańców (GUS 2017).

Siedziba władz znajduje się w miejscowości Czosnów. W niej zlokalizowany jest budynek urzędu gminy, a w nim pomieszczenia biblioteki publicznej oraz banku. Na terenie Czosnowa działają także: poczta, ośrodek zdrowia, straż pożarna, policja, gminny ośrodek pomocy społecznej i spółdzielnia kółek rolniczych. Na terenie gminy funkcjonuje siedem szkół publicznych, w tym pięć szkół podstawowych i dwa zespoły szkolno-przedszkolne oraz jedna niepubliczna szkoła podstawowa, a także siedem przedszkoli.

Mieszkańcy mają możliwość przystąpienia do organizacji działających na terenie gminy, a mianowicie: Stowarzyszenia „MOC” Młodzieżowa Organizacja Czosnowska, Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Gminy Czosnów, Stowarzyszenia Razem dla Czosnowa, Ochotniczej Straży Pożarnej lub harcerstwa. Istnieje także możliwość przynależności do międzygminnej organizacji LGD „Między Wisłą a Kampinosem” oraz do Lokalnej Organizacji Turystycznej Trzech Rzek. Kolejną organizacją, która zrzesza mieszkańców, jest Komitet Społeczny na rzecz Odbudowy Pomnika Niepodległości w Czosnowie „Orzeł”. Została ona założona w celu zebrania środków na odbudowę pomnika niepodległościowego, który odstonięto w Czosnowie w 1928 r. w rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości. Pomnik został zniszczony na początku II wojny światowej (Orzeł 1928 2018).

Metodologia badań własnych

W opracowaniu posłużono się analizą danych zastanych oraz literaturą przedmiotu. W odniesieniu do studium przypadku bazowano również na broszurach informacyjnych gminy oraz stronie internetowej urzędu gminy, która jest bogatym źródłem informacji o wszelkich jej działaniach, instytucjach, jednostkach organizacyjnych itp. Wykorzystane zostaną także źródła internetowe, tj. profile stowarzyszeń na Facebooku.

Wszelkie materiały pogładowe, które zostały użyte w niniejszej pracy, autorka pozyskała od Urzędu Gminy Czosnów oraz instytucji działających na jej terenie w trybie dostępu do informacji publicznej. Drugim ważnym źródłem jest periodyk „Gazeta Czosnowska”, ukazujący się od 24 marca 2005 r.

Fundusze unijne w płaszczyźnie społeczno-kulturalnej

W gminie Czosnów od momentu wejścia Polski do Unii Europejskiej realizowanych było i jest wiele projektów finansowanych ze środków unijnych. Inwestowanie w rozwój społeczno-kulturalny jest bardzo istotne, ponieważ dzięki temu tworzy się i rozwija społeczność lokalna, która cechuje się mocną strukturą i pozwala na zbudowanie wspólnej tożsamości mieszkańców gminy. Skupiając się na inwestycjach w tym obszarze, trzeba wyróżnić programy realizowane przez gminę, gminny ośrodek pomocy społecznej, szkoły, bibliotekę gminną oraz stowarzyszenia działające na terenie gminy.

Pomoc społeczna

W obszarze pomocy społecznej można wskazać dwa projekty z finansowaniem unijnym, których koordynatorem jest Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czosnowie (GOPS). Pierwszy z nich jest projektem systemowym Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki *Równe szanse*. Był on realizowany w ramach Priorytetu VII Promocja integracji społecznej i Działania 7.1.1. Rozwój i upowszechnienie aktywnej integracji przez ośrodki pomocy społecznej. Od 2009 do końca 2015 r. odbyło się siedem edycji projektu:

- edycja I – rozpoczęła się w 2009 r. Głównym celem projektu było zdobycie przez długotrwale bezrobotnych kwalifikacji zawodowych z profilu opiekunka środowiskowa. W grupie beneficjentów znalazło się 11 kobiet, które brały udział w warsztatach aktywizujących oraz zajęciach dydaktycznych i warsztatach z zakresu doradztwa zawodowego, zajęciach w ramach indywidualnego doradztwa psychologicznego, kursie „Minimum sanitarne” oraz kursie zawodowym „Opiekunka środowiska” (Bentyn 2010: 2);
- edycja II – trwała od 1 kwietnia 2010 r. do 31 grudnia 2010 r. Jej głównym celem była integracja/reintegracja społeczna 11 uczestników projektu – zagrożonych wykluczeniem społecznym klientów ośrodka pomocy społecznej. Do celów szczegółowych można zaliczyć: wzrost do końca 2010 r. aktywności społecznej uczestników; nabycie kluczowych umiejętności w zakresie kompetencji psychospołecznych, w tym związanych z funkcją wychowania w rodzinie oraz z umiejętnością planowania i realizacji celów osobistych; nabycie kluczowych umiejętności w zakresie kompetencji informatycznych oraz kwalifikacji zawodowych. W ramach projektu były realizowane następujące działania: aktywizacja społeczna, edukacyjna, zdrowotna oraz zawodowa¹. Kobiety będące beneficjentami projektu zdobyły lub podniosły kwalifikacje w zakresie obsługi kas fiskalnych i komputera oraz stylizacji paznokci;
- edycja III – 1 sierpnia – 2 grudnia 2011 r. Spośród 11 beneficjentów sześć osób uzyskało kwalifikacje w zawodzie aranżacja terenów zielonych, a pięć osób jako organizator imprez okolicznościowych (*Nabór kandydatów...* 2011: 2);
- edycja IV – 2012 r. Głównym celem projektu było zmniejszenie obszarów wykluczenia poprzez aktywną integrację, co miało zostać osiągnięte poprzez przygotowanie beneficjentów do samodzielnego życia poprzez wyposażenie ich w umiejętności społeczno-zawodowe, wiarę w siebie, radzenie sobie w trudnych sytuacjach oraz panowanie nad emocjami. Kwalifikacja do wzięcia udziału w projekcie odbywała się na podstawie następujących kryteriów: bezrobocie, niepełnosprawność, bezradność, dochody oraz brak doświadczenia zawodowego. Sześciu beneficjentów wzięło udział w kursie na prawo jazdy kat. B, a pięciu uczęszczało na kurs stylizacji paznokci (GOPS Czosnów 2018);
- edycja V – 2013 r. GOPS skierował program do osób w wieku 15-64 lat, które korzystają z pomocy społecznej, a chciałyby podnieść swoje kwalifikacje zawodowe i kompetencje społeczne oraz kontynuować naukę. Zostały zaplanowane następujące działania: warsztaty kompetencji społecznych, warsztaty doradztwa zawodowego, indywidualne doradztwo zawodowe i psychologiczne, kurs prawa

1 Materiały udostępnione przez GOPS w Czosnowie uzyskane w ramach dostępu do informacji publicznej.

jazdy kat. B, kurs sprzedawcy z obsługą komputera i kasy fiskalnej, kurs obsługi programów magazynowych oraz finansowanie zajęć szkolnych. W ramach ostatniego elementu beneficjenci mogli uzupełnić swoje wykształcenie (Biernacka 2013: 4);

- edycja VI – 1 stycznia – 31 grudnia 2014 r. Głównym celem było zmniejszenie obszarów wykluczenia poprzez aktywną integrację oraz środowiskową pracę socjalną 11 beneficjentów. Na realizację projektu została przyznana dotacja z funduszy unijnych w wysokości 154 835 zł, a gmina ze środków własnych przeznaczyła kwotę 18 165 zł (*Sprawozdanie...*). Beneficjentom zostały ponadto wypłacone zasiłki celowe ze środków własnych GOPS w średniej kwocie 1651,36 zł. Wydatki, jakie zostały poniesione na realizację projektu, wyniosły 170 091 zł. Pozostała niewydatkowana kwota została zwrócona do Mazowieckiej Jednostki Wdrażania Programów Unijnych (GOPS Czosnów 2018). Na podstawie Bilansu Realizacja Projektu Systemowego na 2014 r. można wskazać, że wartość kumulatywna wszystkich beneficjentów od początku trwania projektu systemowego wynosiła 66 osób (58 kobiet i 6 mężczyzn), z czego 64 (58 kobiet i 6 mężczyzn) klientów pomocy społecznej zakończyło udział w projekcie. Wśród wszystkich beneficjentów 27 osób posiadało wykształcenie podstawowe, gimnazjalne i niższe, 34 osoby – ponadgimnazjalne, a 3 – pomaturalne (*Bilans...*);
- edycja VII – 2015 r. Jej celem było zniesienie nierówności płci i zapobieganie dyskryminacji kobiet. W grupie beneficjentów znalazło się 11 kobiet z terenów wiejskich, które w ramach projektu uczestniczyły w kursie na prawo jazdy kat. B².

Drugim projektem realizowanym przez GOPS, który trwa od 1 października 2017, jest *Aktywna integracja w gminie Czosnów*. Program realizowany jest w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2014-2020, IX Oś priorytetowa – Wspieranie włączenia społecznego i walka z ubóstwem, Działanie 9.1. Aktywizacja społeczno-zawodowa osób wykluczonych i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu (GOPS Czosnów 2017). Wkład własny gminy wynosił 52 500 zł, a dofinansowanie z Unii Europejskiej 201 840 zł. Zakończenie projektu zaplanowano na 31 grudnia 2018 r.

Celami projektu były reintegracja społeczno-zawodowa oraz powrót na rynek pracy 30 osób z terenu gminy Czosnów. Głównymi działaniami podejmowanymi w trakcie trwania projektu były: warsztaty kompetencji społecznych, warsztaty z kreatorem kariery, indywidualne konsultacje z doradcą zawodowym, terapia psychologiczna, kursy zawodowe oraz staże u pracodawców (*Gmina Czosnów...*: 3).

Warto w tym kontekście zaznaczyć, że Strategia GOPS w Czosnowie zakłada pięć głównych obszarów w zakresie pomocy społecznej: kryzys rodziny, marginalizację, długotrwałe bezrobocie, wykorzystanie potencjału partnerów społecznych oraz kształtowanie świadomości w sferze pomocy społecznej (*Strategia...*).

Na podstawie strategii można stwierdzić, że GOPS w Czosnowie poprzez realizację projektu *Równe szanse* oraz *Aktywna integracja w gminie Czosnów* osiągnął założone przez gminę cele. Dzięki programom aktywizującym mieszkańców wpłynął na poprawę warunków życia długotrwałe bezrobotnych poprzez umożliwienie im zdobycia kwalifikacji pozwalających podjąć pracę w uzyskanym zawodzie. Pozwala to domniemywać, że takie programy są pomocne w rozwiązywaniu problemów na wielu płaszczyznach życia codziennego.

Oświata i edukacja

Przechodząc do wsparcia działalności w obszarze oświaty i edukacji, trzeba zaznaczyć, że w gminie Czosnów funkcjonuje siedem zespołów szkół podstawowych i każda z nich brała udział w programach finansowanych z funduszy unijnych. Najczęściej realizowano programy, które miały na celu rozwijanie kompetencji z różnych dziedzin oraz rozwijanie umiejętności.

Szkoła w Małocicach brała udział od lutego 2007 r. w programie *Internetowe Centra Informacji Multimedialnej w bibliotekach szkolnych i pedagogicznych*, współfinansowanym z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Głównym jego celem było wyposażenie bibliotek szkolnych w sprzęt komputerowy i programy multimedialne, które wykorzystywane są w celach dydaktycznych. Szkoła otrzymała cztery

2 Materiały udostępnione przez GOPS w Czosnowie uzyskane w ramach dostępu do informacji publicznej.

komputery z monitorami oraz jedno wielofunkcyjne urządzenie sieciowe, a ponadto oprogramowanie biurowe oraz edukacyjne oprogramowanie multimedialne (Orlikowska 2008: 2).

Szkoły w Małocicach i Częstokowie Mazowieckim przystąpiły z początkiem 2007 r. do programu *Pracownie komputerowe dla szkół* finansowanego w ramach EFS. Celem projektu było podnoszenie jakości i dostępności kształcenia poprzez promocję wykorzystania nowych technologii w oświacie. Szkoła w Małocicach przyjęła dąrowiznę w postaci pracowni komputerowej o wartości 40 257 zł w ramach programu (*Oświadczenie...* 2008: 1). Pracownia została wyposażona w 10 stanowisk komputerowych wraz z oprogramowaniem podstawowym, serwer dla pracowni wraz z monitorem i systemem sieciowym, drukarkę sieciową, skaner, wideoprojektor, komputer przenośny, urządzenia sieciowe i budowę sieci oraz oprogramowanie edukacyjne (*Pracownie...*: 6-8).

W roku szkolnym 2010/2011 w szkole w Małocicach i Częstokowie Mazowieckim realizowany był program *Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe – Zagrajmy o sukces* w ramach PO KL 2007-2013, Priorytet IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, Działanie 9.1. Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty. Projekt był współfinansowany z EFS. Przewidywał on przeprowadzenie zajęć pozalekcyjnych w okresie od 1 września 2010 r. do 30 listopada 2011 r. (*Regulamin rekrutacji...*: 1). Celem głównym projektu było wyrównywanie szans edukacyjnych dziewcząt i chłopców. Osiągnięcie tego celu zapewniały dodatkowe zajęcia pozalekcyjne, które rozwijały kompetencje kluczowe (*Regulamin naboru...*: 3), tj. zajęcia z zakresu ICT, z przedmiotów przyrodniczo-matematycznych, z języków obcych, a także zajęcia w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego i sportowo-wychowawcze (*Regulamin naboru...*: 5).

Z inicjatywy gminy Czosnów od 1 września 2012 r. w czterech czosnowskich szkołach podstawowych (Małocice, Kazuń Polski, Kazuń Nowy i Kaliszki) realizowany był projekt *Dziecięca akademii przyszłości – wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe w szkołach podstawowych* w ramach PO KL, Priorytet IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, Działanie 9.1. Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty, Poddziałanie 9.1.2. Wyrównywanie szans edukacyjny uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszenie różnic w jakości usług edukacyjnych (*Umowa...*: 1). Projekt polegał na dofinansowaniu zajęć pozalekcyjnych dla uczniów klas IV-VI szkoły podstawowej. W sumie w roku szkolnym 2012/2013 przeprowadzono 200 godzin zajęć pozalekcyjnych przez każdą ze szkół biorących udział w projekcie: 40 godzin zajęć z ICT, 30 godzin zajęć z przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, 40 godzin z języków obcych, 30 godzin zajęć w zakresie wsparcia psychologiczno-pedagogicznego oraz 60 godzin zajęć sportowo-wychowawczych. W projekcie przewidziano także środki na zakup biletów wstępu do różnych instytucji nauki/kultury/sportu oraz na zakup pomocy dydaktycznych, niezbędnych do prowadzenia zajęć³.

Z kolei program *Pomoce dydaktyczne na szóstkę* był realizowany w roku szkolnym 2013/2014 przez wszystkie szkoły w Czosnowie. Realizowany był w ramach PO KL, Priorytet IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, Działanie 9.1. Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty, Poddziałanie 9.1.2. Wyrównywanie szans edukacyjny ich uczniów z grup o utrudnionym dostępie do edukacji oraz zmniejszenie różnic w jakości usług edukacyjnych (*Regulamin rekrutacji...*: 1). Celem projektu było wsparcie w okresie realizacji projektu indywidualnego rozwoju uczniów klas I-III. Cele szczegółowe to: stworzenie warunków umożliwiających i wspomagających indywidualną pracę nauczyciela z uczniem poprzez niezbędne materiały dydaktyczne oraz zapewnienie uczniom objętym wsparciem oferty edukacyjnej, wychowawczej i profilaktycznej dostosowanej do ich indywidualnych potrzeb i możliwości edukacyjnych. W ramach projektu realizowane były zajęcia dla dzieci z trudnościami w czytaniu i pisaniu oraz z trudnościami matematycznymi, z wadami wymowy, dla dzieci uzdolnionych matematycznie oraz artystycznie i polonistycznie (*Regulamin rekrutacji...*: 3).

W szkole w Kazuniu Nowym i Małocicach w roku szkolnym 2014/2015 realizowany był program *Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe – Moja przyszłość*. Projekt był realizowany w ramach PO KL, Priorytet IX Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach, Działanie 9.1. Wyrównywanie szans edukacyjnych i zapewnienie wysokiej jakości usług

3 Materiały udostępnione przez ZSP w Małocicach.

edukacyjnych świadczonych w systemie oświaty, a współfinansowanie zapewniał EFS. Zajęcia z języka angielskiego, przedmiotów matematyczno-przyrodniczych i zajęcia związane z poradnictwem i doradztwem edukacyjno-zawodowym realizowane były w formie zajęć pozalekcyjnych w wymiarze 20 godzin lekcyjnych w miesiącu (*Regulamin naboru uczniów...*: 1).

Od 2016 r. szkoła w Małolicach uczestniczyła w pilotażu projektu *Szerokopasmowy Internet dla szkół* w ramach Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa 2014-2020, Działanie 3.2. Innowacyjne rozwiązania na rzecz aktywizacji cyfrowej. Dzięki temu szkoła od roku szkolnego 2016/2017 korzysta z szerokopasmowego Internetu, a usługę korzystania z Internetu i bezpieczeństwo teleinformatyczne zapewnia Naukowa i Akademicka Sieć Komputerowa⁴.

Od 1 stycznia 2017 r. do 30 czerwca 2017 r. realizowany był projekt *Z mazowieckiej szkoły w wielki świat*, skierowany do sześciu czosnowskich szkół: w Kazuniu Polskim, Kazuniu Nowym, Kaliszkach, Małolicach, Łomnej i Sowiej Woli, w partnerstwie Federacji Inicjatyw Oświatowych oraz Fundacji Civis Polonus. Projekt dofinansowano z RPO WM 2014-2020 (Federacja Inicjatyw Oświatowych 2018). Miał on na celu rozwinięcie określonych kompetencji: matematyczno-przyrodniczych, społeczno-obywatelskich, umiejętności uczenia się oraz postaw i umiejętności niezbędnych na rynku pracy. Kompetencje były zdobywane przez uczniów w czasie zajęć lekcyjnych i w porze wolnej od zajęć szkolnych (popołudnia, soboty, ferie zimowe, wakacje)⁵.

Stowarzyszenia i organizacje

Wielością działań w obszarze społeczno-kulturowym, oprócz GOPS oraz szkół, wykazały się stowarzyszenia i organizacje działające na terenie gminy. Pierwszą z nich jest MOC, czyli Młodzieżowa Organizacja Czosnowska, powołana do życia 25 października 2009 r. Do celów organizacji należą m.in.: współpraca z samorządem gminnym w zakresie rozwiązywania problemów młodzieży oraz wspierania zaangażowania młodzieży w życie publiczne; prowadzenia działalności kulturalnej, edukacyjnej, szkoleniowej i sportowej; tworzenia szans rozwoju zainteresowań, pasji oraz umiejętności interpersonalnych młodzieży; promowania walorów gminy Czosnów ze szczególnym naciskiem na kulturę, edukację, turystykę i sport (Gmina Czosnów 2018).

MOC w 2010 r. organizowała projekt *Sportowe story z happy end'em* w ramach programu *Młodzież w działaniu*. Gmina w dniach 12-19 lipca 2010 r. gościła 14 Litwinów z zaprzyjaźnionej gminy Siemieliszki. W trakcie wizyty goście wraz z gospodarzami zastanawiali się nad problemami młodych ludzi z wchodzeniem na rynek pracy. Celem projektu było ponadto propagowanie wartości europejskich, poszanowanie innych kultur, równości szans oraz praw człowieka. Projekt zakładał ponadto włączenie społeczności lokalnej w działanie poprzez zorganizowanie turnieju siatkarskiego, w którym mogli wziąć udział wszyscy mieszkańcy gminy (*Sportowe...*: 1).

Kultura aukstyn kojom, czyli kultura do góry nogami, to projekt, który był realizowany w 2011 r. w ramach programu *Młodzież w działaniu*. Celem było zachęcanie do współpracy międzynarodowej oraz pokonywania granic i pogłębiania wiedzy na temat innych kultur. Integracja międzynarodowa pomiędzy młodzieżą z Polski, Litwy i Łotwy była głównym celem projektu, realizowanym poprzez różne działania, m.in. zabawy umożliwiające poznanie siebie nawzajem, wieczory przy ognisku, dyskoteki, wspólne gotowanie, projektowanie wspólnego logo, konkurs talentów, prezentowanie swoich gmin (*Kultura...*: 3-4).

MOC wraz z gminą Czosnów od 2007 r. organizuje *Czosnowski rajd rowerowy*, który odbywa się cyklicznie, zawsze dzień przed Dniami Czosnowa. Rajd jest działaniem w ramach projektu *Imprezy turystyczno-rekreacyjne promujące lokalne walory turystyczne Gminy Czosnów i Kampinoskiego Parku Narodowego*, który jest realizowany w ramach EFR na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, finansowanego w ramach Działania Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju (Kielczewski 2014: 3).

Drugą organizacją, o której warto wspomnieć, jest Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Czosnów. Jego zadaniem jest wspieranie wszechstronnego i zrównoważonego rozwoju społecznego, kulturalnego

4 Materiały udostępnione przez ZSP w Małolicach.

5 Informacje pochodzące z plakatu informacyjnego projektu *Z mazowieckiej szkoły w wielki świat*.

i gospodarczego gminy; integracja mieszkańców gminy oraz przeciwdziałanie bezradności i wykluczeniu społecznemu; wspieranie demokracji i budowanie społeczeństwa obywatelskiego w środowisku lokalnym (*Statut...*). Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Gminy Czosnów wraz ze Stowarzyszeniem „Między Wisłą a Kampinosem” od 2010 r. organizuje *Turniej wsi*, którego celem jest „1. integracja międzypokoleniowa sołectw Gminy Czosnów; 2. Rozwój życia kulturalnego oraz integracja społeczeństwa. 3. Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej; 4. Popularyzacja i prezentacja dorobku mieszkańców wsi; 5. Kulturowanie tradycji i kultury ludowej; 6. Promocja wsi” (*Regulamin Turnieju...*: 1). Projekt realizowany jest z PROW 2007-2013 w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

W 2011 r. z ramienia Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Gminy Czosnów realizowany był projekt *Edukacja kluczem do świata* w ramach PO KL, Priorytet VII Promocja Integracji Społecznej, Działanie 7.3. Inicjatywy Lokalne na Rzecz Aktywizacji Społecznej. Współfinansowany był z EFS. Projekt miał przyczynić się do przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu członków społeczności lokalnej. Do udziału w projekcie zaproszonych było 70 bezrobotnych i zagrożonych bezrobociem w wieku 20-64 lat, którzy mogli wziąć udział w kursach: komputerowym, języka angielskiego i psychologicznym, skorzystać z porad, jak załatwić urzędowe sprawy, oraz uczestniczyć w wyjazdach do teatru i warsztatach psychologicznych „Uwierz w swoje możliwości” (Kierkowska 2011: 4).

Od 21 czerwca 2013 r. gmina Czosnów w partnerstwie ze Stowarzyszeniem na Rzecz Rozwoju Gminy Czosnów realizowała projekt *Na Czosnowskim podwórku się dzieje, czyli aktywność naszych mieszkańców impulsem do działań społecznych*. Realizowany był w ramach Działania 4.1.3. Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju objętego PROW na lata 2007-2013. Celem projektu była promocja aktywności społecznej mieszkańców gminy Czosnów oraz Łomianki, Kampinos, a także organizacji lokalnej twórczości kulturalnej. 21 czerwca w Zespole Szkół Publicznych w Częstokowie Mazowieckim odbył się piknik rodzinny. Uczestnicy mogli odwiedzić m.in. „ogródki aktywności”, w ramach których mieszkańcy mogli sprawdzić posiadane umiejętności lub nabyć nowe (Grabska-Gliwka 2013: 1).

W gminie Czosnów działa także Partnerstwo w Widłach Trzech Rzek, dzięki któremu 1 września 2007 r. w Częstokowie Polskim został zrealizowany projekt *Tradycja i zabawa to gospodyń wiejskich sprawa* finansowany z EFS. Projekt pozwolił zorganizować dożynki połączone z jubileuszem 50-lecia Koła Gospodyń Wiejskich w Czosnowie (Białowąż 2007: 3).

Duży wkład w rozwój płaszczyzny społeczno-kulturowej gmina Czosnów zawdzięcza Gminnej Bibliotece Publicznej, która organizowała wiele przedsięwzięć. Pierwszym z nich jest projekt *Twórz, baw się, rozwijaj!* realizowany od października 2013 do czerwca 2014 r. Realizowany był on w ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Działania 4.1.3. Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju” (PROW 2007-2013). W trakcie trwania projektu odbywały się warsztaty artystyczne, zajęcia taneczne i sportowe, pokazy filmowe oraz spotkania z ciekawymi ludźmi dla dzieci, młodzieży i dorosłych, np. mieszkańcami gminy, którzy opowiadali o swoim życiu, pasjach, podejmowanych działaniach i twórczości (Maliszewska 2014e: 3).

Gminna Biblioteka Publiczna w ramach projektu *Muzyka łagodzi obyczaje* z PROW 2007-2013, Działania 4.1.3. Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju, zorganizowała koncert jazzowy zespołu Quartet (Maliszewska 2014c: 3). Kolejnym wydarzeniem zorganizowany przez bibliotekę był projekt *Luz blues*. W ramach działania przedstawiono monodram muzyczny pt. *Moja mama Janis*, który wykonała Jolanta Litwin-Sarzyńska, bohaterka cyklu *Spotkania z ciekawymi ludźmi* (Maliszewska 2014b: 4).

Ostatnim działaniem w ramach PROW 2007-2013 był *Zakup sprzętu w celu udostępniania go przez okres 5 lat do celów szkoleniowych i edukacyjnych*. Program pozwolił na zakup szafy na materiały i urządzenia, laptopa, zestawu komputerowego, urządzenia wielofunkcyjnego, ekranu projekcyjnego oraz multimedialnych umożliwiających naukę języka obcego. Cały sprzęt wykorzystywany jest do pracy przez bibliotekarzy, ale również umożliwił przeprowadzenie lekcji bibliotecznych, spotkań, prezentacji, wyświetlanie filmów i prowadzenie zajęć edukacyjnych będących jednym z elementów działalności biblioteki (Maliszewska 2014d: 2).

Środki unijne były pozyskiwane także przez Urząd Gminy Czosnów samodzielnie lub w partnerstwie. Z inicjatywy gminy w 2008 r. zostało uruchomione Gminne Centrum Kształcenia w ramach projektu *Wioska internetowa – kształcenie na odległość na terenach wiejskich* finansowanego z EFS oraz budżetu państwa.

Celem wprowadzenia projektu było promowanie idei kształcenia przez całe życie oraz dążenie do zmniejszenia dysproporcji edukacyjnych między mieszkańcami wsi i miast. Centrum zostało wówczas wyposażone w dziesięć stanowisk komputerowych z dostępem do Internetu, urządzenie wielofunkcyjne oraz biblioteczkę multimedialną (Rzepiela 2008: 3).

Przedstawiciele gminy Czosnów w dniach 12-14 marca 2008 r. uczestniczyli w międzynarodowej konferencji w Czechach, zorganizowanej w ramach projektu *IDEA – Interkulturowy Dialog, Rola Edukacji w Rozwoju Europy*, który był finansowany z programu *Europa dla Obywateli 2007-2013*. Celem projektu była wymiana doświadczeń z innymi gminami oraz podtrzymywanie kontaktów w zakresie edukacji młodych ludzi i integracji krajów należących do UE. Konferencja promowała postawy tolerancyjne wobec innych kultur, pokazywała bogactwo różnorodności kulturowej i zachęcała do nauki języków obcych (Maliszewska 2008: 3). Gmina Czosnów w 2009 r. została ponownie zaproszona do programu *Europa dla Obywateli 2007-2013*, a dokładniej do uczestnictwa we włoskim projekcie *Dialog na rzecz Europy – Promowanie Aktywnego Obywatelstwa Europejskiego*. Projekt skupiał się na budowaniu tożsamości europejskiej i wzmacnianiu spójności społeczeństwa poprzez dialog międzykulturowy, europejskim wsparciu dla uczestnictwa i demokracji oraz na innowacyjnym i twórczym podejściu we wszystkich dziedzinach życia (Rzepiela 2009: 4).

Projekt *Witacze – mały projekt, duże efekt, czyli poprawa turystycznego wizerunku Gminy Czosnów* był zrealizowany w ramach PROW na lata 2007-2013. Witacze, czyli znaki ustawiane przy wjeździe do miejscowości, spełniają zarówno funkcję informacyjną – komunikują o przekroczeniu granicy gminy, jak i promocyjną dla gminy. W ramach projektu zostały ustawione trzy znaki na granicy z gminami Leoncin, Leszno i Łomianki (Krawczak 2014: 2).

W 2013 r. mieszkańcy gminy Czosnów brali udział w koncertach organizowanych przez gminę w ramach projektu *Kulturalne spotkania integracyjne*, który był finansowany ze środków unijnych w ramach Działania 4.1.3. Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju z PROW 2007-2013. W repertuarze projektu znalazł się m.in. koncert jazzowy w wykonaniu Arek Skolik Jazz Trio, koncert muzyki klasycznej *Mistrz i jego uczniowie* oraz koncert Kwartetu Smyczkowego Obligato (Maliszewska 2013: 4, 2014a: 4).

Gmina Czosnów w 2014 r. w ramach partnerstwa z gminą Bychawa wzięła udział w projekcie *Bychawa i Czosnów konsultują*. Realizowany był on w ramach Działania 5.4.2. Rozwój Dialogu Obywatelskiego, PO KL, finansowanego z EFS. Projekt przeznaczony był dla urzędników urzędów gmin Czosnów i Bychawa (jednostek samorządu terytorialnego). „Celem projektu jest wzmocnienie procesu prowadzenia konsultacji społecznych poprzez: przygotowanie władz gminy i pracowników JST do profesjonalnego, skutecznego i efektywnego prowadzenia konsultacji społecznych [...]; przeprowadzenie konsultacji społecznych w sprawie fragmentów Planów Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Czosnów oraz Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Bychawy” (Pucek 2014: 2). W ramach projektu 24 lipca 2014 r. w Urzędzie Gminy Czosnów przeprowadzono konsultacje z mieszkańcami na temat zagospodarowania wolnej przestrzeni w parku im. Czosnowskich (Pietrasik 2014: 4).

Strategia przygotowana w 2008 r. przez Radę Gminy i Wójta Gminy Czosnów to długookresowy program działania, który określa misję i strategiczne cele rozwoju. W dokumencie zostały wskazane sposoby osiągnięcia celów i kierunków działań. W skrócie można powiedzieć, że strategia odpowiada na pytanie, „Co powinniśmy zrobić, aby jak najlepiej zaspokajać zbiorowe potrzeby mieszkańców gminy Czosnów?” (*Strategia zrównoważonego...: 4*).

Gmina koncentruje się na realizacji działań, które są niezbędne dla prawidłowego funkcjonowania i poprawy poziomu życia mieszkańców, czyli skupia się na wypełnieniu priorytetów niezbędnych z punktu widzenia zaspokojenia zbiorowych potrzeby mieszkańców (*Strategia zrównoważonego...: 44-45*). Można stwierdzić, że przez projekty realizowane przez GOPS cel ten w pewnym stopniu został realizowany.

Strategia zakłada także takie kierunki działań, jak: promocja walorów turystycznych i rekreacyjno-wypoczynkowych gminy, stworzenie kalendarza cyklicznych imprez lokalnych i organizacji imprez kulturalnych, sportowych i turystycznych, stworzenie programu wsparcia edukacji szkolnej uczniów potrzebujących pomocy oraz promowania i wspierania rozwoju uczniów uzdolnionych, wspieranie wszelkich form działalności kulturalnej mieszkańców, stowarzyszeń i zespołów, promocja zdrowia i zdrowego stylu życia (*Strategia*

zrównoważonego...: 39-41). Wszystkie te działania zostały kompleksowo wykonane w ramach wyżej wymienionych projektów i programów.

Podsumowanie

Rozwój i wpływanie na komfort życia mieszkańców są ważnymi elementami działania gmin, które spajają społeczność lokalną i powodują wzrost więzi afiliacyjnych mieszkańców do tej jednostki. W związku z tym gminy powinny inicjować i podtrzymywać działania, które doprowadzą do wspomnianej spójności. Gmina Czosnów spełnia to zadanie w sposób adekwatny do jej możliwości, o czym świadczą omówione w opracowaniu projekty i inwestycje, które zostały zrealizowane od 2004 r. Wielość działań podejmowanych przez gminę Czosnów została bardzo pozytywnie oceniona w wielu konkursach i rankingach. Fundusze unijne są wszechobecne – wykorzystywane są do realizacji wielu inwestycji i projektów na różnych polach. Przeanalizowane dane oraz wnikliwa analiza dokumentacji i materiałów na temat finansowania unijnego w gminie pozwala na pozytywną ocenę wpływu dotacji z Unii Europejskiej na rozwój i działania podejmowane w wielu sferach życia publicznego, a szczególnie tych z płaszczyzny społeczno-kulturowej.

Na wyróżnienie zasługują działania w ramach szkół, a dokładniej projekty, które pomagają dzieciom z problemami w nauce, a także te pozwalające dzieciom uzdolnionym matematycznie, polonistycznie, artystycznie dalej rozwijać swoje talenty. Działania z finansowaniem unijnym realizowały w zasadzie wszystkie instytucje działające na terenie gminy Czosnów.

Bibliografia

- Białorucki W.M. (2006), *Walory kulturowe i przyrodnicze gmin wiejskich powiatu nowodworskiego*. „Echo Powiatu Nowodworskiego” 11, s. 3.
- Białowas G. (2007), *50 lat Koła Gospodyń Wiejskich w Cząstkowie Polskim*. „Gazeta Czosnowska” 17, s. 1,3.
- Bentyn A. (2010), *Podsumowanie projektu „Równe szanse”*. „Gazeta Czosnowska” 1, s. 2.
- Biernacka J. (2013), *Szkoła w Kazuniu Polskim będzie miała swojego patrona*. „Gazeta Czosnowska” 4, s. 4.
- Dolnicki B. (2006), *Samorząd terytorialny*. Zakamycze: Kantor Wydawniczy.
- Federacja Inicjatyw Oświatowych (2018), *Z mazowieckiej szkoły w wielki świat*, http://fio.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1696&Itemid=100087 [dostęp: 11.05.2018].
- Gmina Czosnów (2018), *Stowarzyszenie MOC Młodzieżowa Organizacja Czosnowska*, https://www.czosnow.pl/asp/Informacje,Dla_mieszkanca,Organizacje,Stowarzyszenie_MOC_Mlodziejowa_Organizacja_Czosnowska,43 [dostęp: 11.05.2018].
- Gmina Czosnów realizuje projekt dofinansowany z Funduszy Europejskich „Aktywna Integracja w Gminie Czosnów” – II edycja* (2018). „Gazeta Czosnowska” 4/18, s. 3.
- GOPS Czosnów (2017), *Ogłoszenie o otwartym naborze partnerów z dnia 20.04.2017*, <http://www.gopsczosnow.naszbipl.pl/bip/ogoszenie-o-otwartym-naborze-partnerow-z-dnia-20-04-2017> [dostęp: 18.04.2018].
- GOPS Czosnów (2018), *Projekt „Równe szanse”*, <http://www.gopsczosnow.naszbipl.pl/projekt-rowne-szanse-pokl> [dostęp: 20.04.2018].
- Grabska-Gliwka K. (2013), *Turniej Wsi Gminy Czosnów*. „Gazeta Czosnowska” 14: 1.
- GUS (2017), *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2017 r.*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/powierzchnia-i-ludnosc-w-przekroju-terytorialnym-w-2017-r,7,14.html> [dostęp: 9.03.2018].
- Herc G. (2005), *Samorząd terytorialny – pojęcie, istota i podstawy prawne* [w:] M. Chmaj (red.), *Ustrój samorządu terytorialnego w Polsce*. Warszawa: Wyższa Szkoła Handlu i Prawa im. R. Łazarskiego, s. 9-20.
- Kielczewski M. (2014), *Rajd rowerowy. Szlakami Puszczy Kampinoskiej*. „Gazeta Czosnowska” 13, s. 3.
- Kierkowska A. (2011), *Edukacja kluczem do świata*. „Gazeta Czosnowska” 5, s. 4.
- Krawczak S. (2014), *Witamy w Gminie Czosnów*. „Gazeta Czosnowska” 3, s. 2.
- Kultura aukstym kojom* (2011). „Gazeta Czosnowska” 12, s. 3-4.
- Maliszewska A. (2008), *Z wizytą w Czechach*. „Gazeta Czosnowska” 4, s. 3.
- Maliszewska A. (2013), *Jazz to jazz!* „Gazeta Czosnowska” 2, s. 4.

- Maliszewska A. (2014a), *Koncert kwartetu smyczkowego Obligato*. „Gazeta Czosnowska” 6, s. 4.
- Maliszewska A. (2014b), *„Polska Janis Joplin” w Czosnowie*. „Gazeta Czosnowska” 15, s. 4.
- Maliszewska A. (2014c), *Quartet Wojciecha Karolaka*. „Gazeta Czosnowska” 14, s. 3.
- Maliszewska A. (2014d), *Szafa, gra, laptop, ekran i co jeszcze?* „Gazeta Czosnowska” 18, s. 2.
- Maliszewska A. (2014e), *Twórz, baw się, rozwijaj!* „Gazeta Czosnowska” 10, s. 3.
- Nabór kandydatów na kursy z Europejskiego Funduszu Społecznego* (2011). „Gazeta Czosnowska”: 9, s. 2.
- Orzeł 1928 (2018), <https://www.facebook.com/orzel1928/> [dostęp: 9.04.2018].
- Orlikowska M. (2008), *ICIM w Małocicach*. „Gazeta Czosnowska” 2, s. 2.
- Pietrasik J. (2014), *Otwarte spotkanie z mieszkańcami Gminy Czosnów*. „Gazeta Czosnowska” 12, s. 4.
- Pucek K. (2014), *Gmina Bychawa i Czosnów we wspólnym projekcie*. „Gazeta Czosnowska” 1, s. 2.
- Rzepiela M. (2008), *Centrum Kształcenia w ramach projektu „Wioska internetowa – kształcenie na odległość na terenach wiejskich*. „Gazeta Czosnowska” 17, s. 3.
- Rzepiela M. (2009), *Dialog na rzecz Europy – Promowanie Aktywnego Obywatelstwa Europejskiego*. „Gazeta Czosnowska” 6, s. 4.
- Sportowe Story z Happy End'em* (2010). „Gazeta Czosnowska” 13, s. 1-2.
- Starościak J. (1960), *Decentralizacja administracji*. Warszawa: PWN.
- Ura E. (2012), *Prawo administracyjne*. Warszawa: LexisNexis.
- Zieliński E. (2004), *Samorząd terytorialny w Polsce*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.

Źródła urzędowe gminy Czosnów

- Bilans Realizacja Projektu Systemowego na 2014 r.*
- Oświadczenie o przyjęciu darowizny z dnia 11.06.2008 r.*
- Powiat Nowodworski. Nowy Dwór Mazowiecki County* [broшуra informacyjna].
- Pracownie komputerowe dla szkół* [materiał szkoły w Małocicach].
- Regulamin naboru wniosków do projektu Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe – „Zagrajmy o sukces”.*
- Regulamin rekrutacji i uczestnictwa w projekcie „Pomoce dydaktyczne na szóstkę” w gminie Czosnów.*
- Regulamin rekrutacji i uczestnictwa uczniów w projekcie systemowym „Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe – Zagrajmy o sukces” realizowanym przez Gimnazjum w Małocicach Gmina Czosnów.*
- Regulamin naboru uczniów do projektu systemowego pn. „Wyrównywanie szans edukacyjnych uczniów poprzez dodatkowe zajęcia rozwijające kompetencje kluczowe „Moja przyszłość”.*
- Regulamin Turnieju wsi*, https://www.czosnow.pl/asp/pliki/2016_aktualnosci/2016_10_17_regulamin_turniej_wis.doc [dostęp: 11.05.2018].
- Sprawozdanie z wydatków Gminnego Ośrodka Pomocy Społecznej w Czosnowie za 2014 r.*
- Statut*, <http://www.stowarzyszenie.czosnow.pl/index.php/stowarzyszenie/statut> [dostęp: 11.05.2018].
- Strategia rozwiązywania problemów społecznych gminy Czosnów na lata 2009-2020*, https://www.czosnow.pl/asp/Informacje,Dla_mieszkanca,Instytucje,GOPS,24 [dostęp: 11.05.2018].
- Strategia zrównoważonego rozwoju gminy Czosnów do 2020 r.*
- Umowa na dofinansowanie projektu zawarta pomiędzy Wójtem Gminy Czosnów a Urzędem Marszałkowskim Województwa Mazowieckiego.*